

Ана М. Мумовић

Институт за српску културу – Приштина/Лепосавић

e-mail: djordj_ana@yahoo.com

ORCID iD 0000-0002-6974-8960

ПРЕГЛЕД ОСНОВА НАУЧНЕ МИСЛИ И КРИТИКЕ СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ (ПРИЛОГ ТУМАЧЕЊУ ЛИКА И ДЕЛА СВЕТОГА САВЕ)*

Иди на дело!

Теодосије

Сава је био велик за живота.

Такав је остао и после смрти.

Григорије Божовић

Анстракт: У првом делу рада дајемо преглед и пресек научне мисли о Светом Сави у светлу првих пет деценија српске књижевне критике и књижевне историје која се односи на целину старе српске књижевности у интерпретацији монографије Александар Костић Тмушић.

У другом делу, као нови прилог тумачења лика и дела Светог Саве, у светлу Историје српске књижевности Јована Деретића, једног научног зборника и неколико радова, показујемо дубљи мултидисциплинарни приступ српске науке личности и делу Светог Саве у новом миленијуму.

Кључне речи: Свети Сава, стара српска књижевност, историја српске књижевности, историја српске културе, Доментијан, Теодосије, нова критика.

Приступ и повод. – Монографија *Научна мисао о Светом Сави (1895–1945)* Александре Костић Тмушић (1978), у којој је ауторка „оивичила“ прву половину века утемељеног научног разумевања и тумачења места и улоге Светог Саве (1175–1236) у српској књижевности, историји и култури, повод је за продубљену анализу тематике и проблематике означених њеним најновијим интерпретацијама и осветљавањима основа критике старе српске књижевности. Имамо на уму чињеницу да је на основу више од сто педесет извора представила статус највеће личности из свете династије Немањића у историјама српске књижевности и књижевне критике као дела културе, – династије у којој су сви њени монаси и владари имали значајну улогу, посебно први српски просветитељ, писац или оснивач житија – најзначајнијег жанра српске средњовековне књижевности – архиепископ, дипломата државник и правни писац.

У првих пола века научног промишљања личности и дела Светог Саве Костић Тмушић је пошла од беседе као првог критичког текста Светислава Вуловића (1847–1898), значајног српског књижевног и позоришног критичара и историчара књи-

* Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-66/2024/03 од 26. 1. 2024. године.

живности, који стоји, по Ј. Скерлићу, на почецима „проучавања ове епохе наше књижевности“¹ и као „прекретнице за почетак формирања научне мисли“ и стигла до краја Другог светског рата – време у којем је „трасиран пут за изучавање дела највећег српског просветитеља“² и утемељивача српске вере и Српске православне цркве.

Исходиште разматрања научне мисли о Светом Сави Александре Костић Тмушић може се разумети и као преглед основа научне мисли и критике старе српске књижевности и налази се у два уводна одељка. Оне означавају битне проблеме, дилеме и апорије тематике и проблематике монографије и разматрања научне мисли и књижевне критике о лику и делу Светога Саве. Прву идеју у комплексном смислу именује познато полазиште:

„Када се помене стара српска књижевност, прво се помисли на светородну династију Немањића. [...] Државна и културна традиција Немањића израсла је из једне државне и културне традиције којој је претходила. Постао је развој књижевности српског народа у средњем веку плод је његовог друштвеног, политичког и културног развоја.“³

Друга идеја је заснована само на једној чињеници да се „XIII век сматра не само новом него и главном етапом у формирању српске књижевности.“⁴ Из ње је кристалисан и истраживачки задатак и циљ да се прикажу најзначајнији књижевни историчари и историје српске књижевности који су засновали научну мисао о Светом Сави. Реч је, осим о Вуловићу, о Григорију Божовићу, Милошу Црњанском, Владимиру Николићу, Владимиру Ђоровићу, Миливоју Башићу, Станоју Станојевићу, Милутину Деврњи, Владимиру Вујићу, Николи Радојчићу, Владици Николају Велимировићу и другима, потом писцима најзначајнијих историја српске и/или хрватске књижевности: Павелу Јозефу Шафарику, Ватрославу Јагићу, Андри Гавриловићу, Стојану Новаковићу, Павлу Поповићу, Јовану Скерлићу, или филолозима попут Ђуре Даничића, као и о плејади млађих савремених изучавалаца старе српске књижевности, као што су Д. Бојовић и други.

Синтеза је у монографији заснована на књизи сабраних текстова *Свети Сава у српској књижевности и култури* која нуди ревитализован приступ и „шири културни и културолошки контекст“ проучавања и разумевања личности и књижевне заоставштине писца и светитеља.⁵ Управо је Драгиша Бојовић готово средишња научна личност ове монографије у којој се тумачења и интерпретација критике и књижевних историчара прелива далеко изван оквира означених насловом.⁶

Критички и компаратистички преглед

Као што се из приступа види, Костић Тмушић у уводу, као да припрема терен будућим истраживачима, пружа критички и компаратистички преглед дела и чињеница о

¹ Костић Тмушић 2023, 43.

² Исто, 8.

³ Исто, 9.

⁴ Исто, 11.

⁵ Видети: Драгиша Бојовић, *Свети Сава у српској књижевности и култури*, Службени гласник, Београд, 2022.

⁶ Драгиша Бојовић, тврди Костић Тмушић, „написао је значајне радове о Светом Сави“ говорио о његовом доприносу „развоју српске културе и духовности“, тражио „континуитет“ у проучавању Савине заоставштине, па чак и заснивање посебног предмета у којем би се изучавао Свети Сава. Костић Тмушић, 20.

месту Светог Саве у српској књижевности и култури. Када то чини, апострофира круцијалне идеје, каква је идеја историчара уметности и писца Милана Кашанина (1895–1981), једног од најумнијих Срба који је намеравао да, по узору на серију „Цивилизације“ Кенета Кларка, напише серију о српском историјском и културном наслеђу. То није разумело пословодство Радио телевизије Београд. Таква је његова идеја писана језиком за енциклопедије а не за књижевна или есејистичка разматрања:

„И по темама и по идејама оригинална српска књижевност у средњем веку је исто толико национална колико хришћанска, и исто толико верска колико државна, као што и језик на којем је писана није грчки ни латински већ српскословенски“.⁷

Чувени Павле Поповић је, његов програм за критичаре ауторка наводи, пишући о дометима научног метода С. Вуловића, навео да је за критику потребно „имати главу, тј. знати научно радити, мислити оригинално, налазити научне идеје, умети постављати проблеме, правилно судити када их решава. Још треба имати широку информацију, пуно познавање ствари, способност и знање за компаративно изучавање“.⁸ Следећи тај програм, ми ћемо исте критерије примењивати у оцени поступка и домета аутора ове монографије.

Улазећи у поступак тумачења мисије и визије Светог Саве у српским књижевним историјама, које су некада биле заменама за непостојећу националну историју, Костић Тмушић полази од Павела Јозефа Шафарика (1795–1861) као утемељивача историје књижевности као научне дисциплине код Срба и наводи његов капитални закључак да је Свети Сава: „Родоначелник српске националне хијерархије, као што је његов отац био родоначелник некадашње политичке независности и процвата националне државе. Исто-времено, он је први Србин о ком постоји неколико рукописа на словенском језику, делом у оригиналу, делом у преписима.“⁹

Компаратистички приступ мисли српских, хрватских и страних историчара српске књижевности настављамо осветљавањем теорије и критике Ватрослава Јагића (1838–1923), чувеног лингвисте и филолога, слависте, палеографа, историчара словенске филологије и професора универзитета у Одеси, Берлину, Петрограду и Бечу. Јагић је, прецизира Костић Тмушић, уз Шафарика и Даничића, „поставио темеље научне мисли о Светом Сави.“¹⁰

Примењујући компаратистички метод, у светлу Кашанинове суштинске књижевноисторијске оцене о карактеру и бићу српске средњовековне књижевности и имајући на уму оцене из историја српске књижевне критике и књижевних историја, налаз у најновијој монографији о човеку који је у темељу српске духовности, уз Доситеја и Вука, њен трећи стуб, продубљујемо још неким Јагићевим судовима. У златну епоху српске историје и време династије Немањића, он улази паралелно и као епик раскошним језиком и стилем показује како су Немања, Свети Сава и Стефан Првовенчани од почетка обликовали и државу и српски дух, и књижевност и културу:

„У оно исто доба, када старохрватски летописац говори о Хрватих, да су подложни од воље у невољу и од слободних у работу, ступи народ

⁷ Кашанин 1975, 89.

⁸ Поповић 2001, 146–147.

⁹ Костић Тмушић 2023, 31.

¹⁰ Исто, 36.

србски енергијом великог жупана Немање на нову снагу државну, а син му св. Сава утемељи на основу очине течевине религиозно-културни и књижевни напредак србскога народа. [...] Оба његова сина, првовјенчани краљ Стефан и св. Сава, писаше живот славнога родитеља и оба се слажу у тој помисли да је Немања 'очну дједину и веће је утврдио помоћу божјом и својом мудрошћу' те је напoкoн 'oдaсвyд мир и тишина' завладала у његовој држави, јер је у истину био 'диван и страшан' свием својим сусједом.¹¹

Као и у делу *Хисторије* о хрватској књижевности, Јагић портрет Светог Саве из пера Доментијана представља исцрпно и свестрано тако да се и данас може саопштити српском народу и на највећој духовној академији. Свети Сава, по Доментијану, „има дужности не само према богу већ и према својему народу“.¹² Место и улогу у српској књижевности писца повеље Хиландара и његовог неимара, што га чини бесмртним, духовним учитељом и просветитељем српског народа, Јагић је описао слажући битне чињенице у снажну слику.

Стари књижевни историчари, ма колико противуречних иницијалних и основних оцена и спорења међу њима било (као што је питање: да ли је то књижевност или није?) ушли су у суштину бића и карактера старе српске књижевности, почев од опуса Светог Саве и његовог лика и дела приказаних у житијима Доментијана и Теодосија. О тим житијима пише и Костић Тмушић у кратком прегледу и пресеку под насловом „Писци житија Светог Саве“ и налази да су стари хагиографи као веома образовани и учени људи „писци првих српских житија имали веома тежак задатак“, јер су писали „о личности, о владару и црквеном поглавару који је био неприкосновен у свему што је чинио“ и имали на уму чињеницу и литерарни проблем „да пишу савремену историју владајуће династије и да је на неки начин идеализују.“¹³ Њене оцене као синтеза основа научне мисли, дакле, такође, изнова показују суштину житија као најзаступљеније форме; саопштене су критичким језиком који разуме шира културна јавност и осветљавају Светог Саву из житија као човека који „осећа и разуме људске потребе и тренутак у коме се налази.“¹⁴ Његов лик у светлу библијских цитата код Доментијана постаје лик који Теодосије мање обасјава библијско ауром – суштина је синтезе научне мисли о првом српском писцу и пројекцији његовог лика у житијима у монографији Тмушић Костић

Перспектива Савиног лика у светлу библијских цитата и делимично измештања из те оптике, ван сумње, представља корак ка креацији у српској средњовековној књижевности и житију као главном жанру. Из перспективе књижевне историје, међутим, *контраст, разлика или одступање* представљају увод у научно тумачење лика и дела првог српског писца или критички „зачетак научне мисли о светом Сави“, како гласи наслов дела најновије научне монографије о првом српском писцу. Оно је утемељено на три идеје ауторке:

1. Као одређење да се чињеницама одреди 1895. година као почетак научног изучавања Светог Саве код Срба и, осим текстова С. Вуловића и П. Поповића, она је сабрала низ других доказа, међу којима су и кандидатска докторска дисертација Григорија Божовића из 1905. године, књига М. Црњанског, расправе владике Николаја и/или

¹¹ Јагић 1867, 146–147.

¹² Уп. Митић, 2019, 555–573.

¹³ Костић Тмушић 2023, 21.

¹⁴ *Исто*, 25.

двотомни *Светосавски зборник* Краљевске академије из *Расправе* (1936) и *Извори* (1939) и други.

2. Као илустрација присуства Светог Саве и његове културне и државничке визије и мисије међу Србима, што се јасно огледа у историјама српске књижевности које су тада заправо биле замена за националну историју, и као такве чине средишњи део изучавања његовог живота и дела, међу којима су Шафарикова, Јагићева, Гавриловићева, Новаковићева и/или научна мисао водећег српског филолога Ђуре Даничића. О њима се, мање или више прегледно, у равни интерпретације и презентације чињеница разматра и део о Светом Сави.

3. Као презентацију неких од есенцијалних научних судова књижевних историчара и културолога (који и данас плене снагом израза и доказа), Костић Тмушић је навела читаву лепену, од којих као индикативне издвајамо три суда зато што илуструју њен метод, истраживачке способности и знања:

- А. Наумов пише: „Наука о старој књижевности (се) ослобађа марксистичког и либералног безбожног посматрања и све чешће узима у обзир за њу природни теолошки концепт.“

- Д. Бојовић тврди: „Ни о ком међу српским историјским личностима није потрошено више речи, а мање урађено, пропорционално значају те личности, него што је о Светом Сави.“

- Велики слависта Владимир Мошин потенцира Савин креативни дух и закључује да је успео да „савлада грчки језик и да у великој ватопедској библиотеци буде на извору православне просвете и културе“¹⁵

Наравно, она је имала на уму и парцијалне историје српске књижевности, какве су Димитрија Богдановића, Ђорђа Сп. Радојчића, Ђорђа Трифуновића или радови већ поменутих М. Кашанина, Д. Бојовића и других. У делу монографије „Научна мисао о Светом Сави након 1895. године“, после кратког осврта на *Историју српске и хрватске књижевности народног језика са поговором о будућности књижевне заједнице* исцрпно излаже садржај монографије Андре Гавриловића *Свети Сава. Преглед живота и рада* (1900).

За суштинско разумевање и вредновање домета истраживања Костић Тмушић битно је њено апострофирање судова А. Гавриловића из којих се виде и *разлике* између опште историје и историје књижевности као погледа на књижевни рад писца и вредности њених резултата. Први суд односи се на уверење аутора као творца првог обимнијег дела о Светом Сави да је „много лакше писати историју (А. М.) времена Св. Саве него ли Савину биографију. У историји се губи све оно што носи лично обележје, и крупни догађаји стварају стожер око кога се све остало само собом прикупља.“ То решавање научне и стваралачке тајне он саопштава из потребе да нагласи да дело ствара „према савременом књижевном гледишту“ с тежњом да представи „слику доба и важност чињеница с којима је Сава имао да рачуна у свом животу и раду.“¹⁶

У том контексту Костић Тмушић, с разлогом, апострофира историчарев суд (који ствара готово уметнички лик јунака) и одређује координате будућих научних истраживања, јер Сава је био:

„Најбољи сведок Немањиног пожртвовања за последњих дана његове владе; најснажнији, по смрти Немањиној, представник његове идеје, коју је развио смело, разрадио свестрано и у дело привео срећно; *испуни-тељ* (А. М.) части и имена српског народа пред образованошћу свога времена.“¹⁷

¹⁵ Костић Тмушић 2023, 29.

¹⁶ Исто, 39.

¹⁷ Исто, 41.

Следећи хронологију настанка дела о Светом Сави, Костић Тмушић савременом читаоцу информативно представља њихов садржај, почев од најзначајније студије С. Вуловића *Из старе српске књижевности. По нешто о биографијама српским XIII века* (1885), оцењујући да је она, као и расправа о Доментијановом житију *Живот Светог Саве*, „веома поуздан историјски и културни извор.“¹⁸

Иначе, међу десетинама аутора и њихових огледа, студија и/или монографија, чије садржаје и идеје презентира историчарка старе српске књижевности, налази се и преводилац Драгутин Костић. Она полази од чињенице да је за проучавање старе књижевности од „примерне важности [...] преношење изворних дела [...] са старословенског језика на савремени српски језик.“¹⁹ Ту мисију између два светска рата остварили су Миливоје Башић, Лазар Марковић и Драгутин Костић, који је „са нарочитим осећајем и љубављу за старину“ превео *Житије Светог Симеона* Стефана Првовенчаног тежећи да очува „дух миле старине.“²⁰ Његов допринос се посебно огледа у томе што је испитивао *Трагове песама у делима Доментијана и Теодосија*, – тематику и проблематику коју ће Јован Деретић осветлити као искон националне књижевности у *Историји српске књижевности*.

Из доприноса научној мисли о Светом Сави и старој књижевности Владимира Ћоровића значајна је оцена да су у српским земљама „Свети Симеон и Свети Сава важили за заштитника српског народа и помињани су у многим државним актима, и до данашњих дана је њихов култ одржан.“²¹

И угледни историчар књижевности, универзитетски професор, енциклопедиста и академик Станоје Станојевић (1874–1937), у делима *Нацрт библиографије о св. Сави* и књигом *Свети Сава* даје допринос осветљавању лика не само монаха, испосника и духовног оца, већ и као врсног политичара, државника и књижевника и организатора посла у стварању српске цркве. Централна мисао је, налази Костић Тмушић, да је и он интерпретирао чињенице и идеје које се налазе у Доментијановом и Теодосијевом житију. Станојевићев угао и слику Б. Шијаковић луцидно именује када тврди да се у њему „стално водила борба између хришћанског идеализма и реалног животног материјализма.“²² И заиста та теза обухвата *све* перспективе ране критичке мисли о Светом Сави насталих на основу слике из житија, пројекције лика, места и улоге Савине у критици, култури и поезији током минулог века и данас, односно „о његовом раду за отаџбину и за народ.“²³

Од идеја и налаза Милутина Деврње у проблемски интонираном наслову рада, на што упућује реторика наслова „За истинско схватање личности Светога Саве“, и његовог критичког и ангажованог приступа у ширењу граница критичке мисли, издвајамо следеће оцене:

1. Он је „генијални државник, политичар и организатор, први просветитељ и књижевник.“²⁴ Дакле, реч је о познатим чињеницама, али је интонација подигнута на највиши ниво – „генијални“. И то је пут којим иде критика до данашњих дана.

2. И седам векова после Савине смрти, када је написан оглед, Деврња, с разлогом, потенцира идеју Костић Тмушић, поставља питање: „Како да се Свети Сава врати народу и како да народ на Светога Саву гледа онако како би заиста требало да гледа?“ Јер

¹⁸ Исто, 43.

¹⁹ Исто, 52.

²⁰ Исто, 53.

²¹ Исто, 57.

²² Исто, 59.

²³ Исто.

²⁴ Исто, 61.

„данашњи путеви српскога народа нису светосавски“. Он се „удаљава од тих путева“ а они који иду тим путевима су „изоштени из самог народа.“²⁵ И то је суштински проблем означен готово пре једног века, данас, у време разарања државног и националног бића српског народа и историјских пораза, још актуелнији.

3. Колико је то питање суштинско за разумевање антрополошког и културолошког бића српског народа илуструје чињеница да Деврња, иако не први међу критичарима и писцима, разматрајући најдубљи смисао Доментијановог житија, потенцира идеју да је Свети Сава *између овоземаљског као пролазног и онеземаљског или непролазног тежио непролазном*. Дакле, реч је о идеји која се налази у језгру српске народне епске поезије која је очувала национално биће или, касније заснованог, основама Лазаревог косовског завета.

Деврња даје одговор на питање како Светог Саву вратити међу Србе и тај одговор ауторка пресека научне мисли дефинише као опредељење да га народ схвати „онако како су га схватили његови савременици на фрескама, у хагиографијама, у песмама“ првенствено као моралну и религиозну личност, свету, моћну и утицајну, и као некога ко је „највећи и најплодоноснији у српском народу – православни монах који је и светитељ и Божји угодник.“²⁶

У монографији је изузетно представљена и критичка мисао Владимира Вујића (1886–1951), публицисте, професора, преводиоца и критичара и најснажнијег представника идеологије православља међу Србима, и то у светлу више текстова и расправе „Повратак Сави светитељу“ (1934), написане кад и расправа М. Деврње. И он је на становишту да је Савина отаџбина била „свет непролазних вредности.“²⁷ Упоређујући Саву и Доситеја, мисли да је први *ишао левим а други десним путем* и налази да је први дошао у Србију „ради спасења душе свога народа и у Србију се враћа сећајући се Свете Горе и носећи свом народу светлост која није од овог света“, док се Доситеј враћа „опчињен сјајем западне цивилизације.“²⁸ Вујић стаје на страну Савине педагогије и хришћанске и аскетске метафизике и Светог Саве као *вечног некрунисаног вође српског народа* који му је поставио „темељ историјског постојања“,²⁹ а не на страну Доситејевог европског просветитељства, и тиме заправо означио једно и данас нерешено питање у српској цивилизацији.

Оцена је очито преузета од претходника и из *Историје српске књижевности* (1903. и 1906) Миленка Грчића (1846–1875) у којој стоји да је темеље старој српској књижевности у којој „биографије су најстарија и најсјајнија врста књижевног рада“³⁰ поставио Немања утемељујући државу. Он јој је „припремио и поравнао пут тим што је подигао прва умна и књижевна средишта: у својој држави манастир Студеницу а у Светој Гори, на извору тадашње грчке књижевности и образованости, манастир Хиландар“.³¹ Оснивач старе књижевности, „које у оригиналу, које у преписима“ јесте Свети Сава.

Настављајући критички аналитичко-синтетички преглед монографије *Научна мисао о Светом Сави*, стижемо да Павла Поповића (1868–1939), који је оставио „значајну и обимну расправу“, дао „анализу књижевног стваралаштва“ и „преглед историјских околности“ у којима се одвијала „Савина књижевна, просветитељска, духовна, културна

²⁵ Исто, 61.

²⁶ Исто, 62.

²⁷ Исто, 64.

²⁸ Исто, 64.

²⁹ Исто, 67.

³⁰ Грчић 1906, 32.

³¹ Исто. 12.

и политичка делатност³² као првог српског писца. Поповићева свестрана мисао је, у вредносно неједнаким интерпретација многих аутора, најјасније и најцеловитије представљена у облику који поприма форму мале студије и по свему чини најзначајнији део монографије. Он се супротставио становишту Ј. Скерлића, који у старој књижевности није видео ништа уметничко иако она обухвата време од XII до XV века.³³ Поповић је, вршећи анализу сваког дела, одредио вредности старе књижевности, њен садржај или састав, најзначајније представнике по вековима и однос према византијском и словенском наслеђу итд. Од капиталног значаја је његов *Преглед српске књижевности* (1909) који отвара поглед управо на стару књижевност и програмско методолошки приступ тој проблематици, који је Костић Тмушић свела на шест научних и педагошких задатака и/или циљева у тумачењу оригиналне старе српске књижевности.

Проширујући њен *преглед и пресек*, наглашавамо да смо и сами, разматрајући Поповићев *Преглед* у контексту српских књижевних историја и књижевне критике као културе, нашли да његов капитални пројекат говори о „девет биографа и њиховим делима.“³⁴ Први је Свети Сава и његову биографију Поповић исцрпно анализира, наглашавајући да је његов *Живот светог Симеона* прва српска биографија, иако је део *Студеничког типика*. *Живот светог Симеона* Стефана Првовенчаног, Поповић оцењује као веће и обимније, а садржајем потпуније дело, јер обухвата и бројна чуда и легенде о оснивачу прве српске државе и „има више библијских реминисценција и изрека.“³⁵

У изузетно значајан део прегледа научне мисли о Светом Сави у првих пет деценија улази и део посвећен кандидатској докторској дисертацији *Сава Немањић – први архиепископ и просветитељ Србије* Григорија Божовића (1880–1945), књижевника, професора призренске богословије и једног од вођа српског покрета у Македонији. Пред нама је права модерна студија у којој се испољава јединство научног и уметничког карактера Божовића и његова, како наглашава Д. Бојовић, тежња да се „врати свом омиљеном методу – психолошком тумачењу великих историјских одлука, и нарочито, улози личности у историји, уз наглашавање примарног значаја духовног призива.“³⁶

После Григорија Божовића, студента московске богословије и писца андрићевских вредности, још један велики српски писац из првог реда вредности, Милош Црњански (1893–1977), бавио се ликом и делом Светог Саве у делу *Свети Сава* (1934). На темељу чињеница које срећемо и код осталих критичара он је проникао у „сложене механизме“ Савиног утицаја на национални, културни и религијски идентитет српског народа. У студији налазимо стваралачки дух „свезнајућег приповедача“ који тврди да Свети Сава препознаје „духовне потребе своје земље и свога народа.“³⁷ и „светосавски православни идентитет“³⁸ у српском народу; Немању види као оца, а „Светог Саву као вођу“ народа.

³² Костић Тмушић 67. и 68.

³³ Водећи историчар српске књижевности, Јован Скерлић, видео је стару српску књижевност као „мртав споменик прошлости“ оспоравао је постојање и вредност српске старе књижевности, јер је имала „готово искључиво црквени карактер“ и настајала „за црквену употребу и за црквене читаоце“. Тврдио је да није могла имати утицаја на „књижевност новог, световног доба“, јер је била израз „болесне црквене романтике“, једном речи: била је „више писменост но књижевност у правом смислу речи“. Скерлић 1997, 19. Костић Тмушић спори такав однос и вредновање и позива се и на ауторитет Јована Делића и његову оцену да је то „Скерлићев историјски грех и научна грешка“. Костић Тмушић 2023, 100.

³⁴ Мумовић, 2021, 146.

³⁵ Поповић, 1999, 28.

³⁶ Бојовић 2020, 14.

³⁷ Црњански 2011, 102.

³⁸ *Исто*, 111.

Тај постизовани дух јунака-вође илуструју два исказа Црњанског. Прави се тиче лика Савиног на самрти који остаје „осунчан и просијан“ а други смрти у туђини „у снежно јутро, далеко од целог свог живота, Сава издише мирно и радосно.“³⁹

Следећи метод ислеђивања научне мисли о Светом Сави, Костић Тмушић стиже до дела *Свети Сава* (1935) Николе Радојчића и његових битних опсервација значајних научницима и данас. Илустративни и инспиративни су њени судови који осветљавају суштину дела нашег критичара: Свети Сава и косовска битка су *средишња личност и датум* истраживања српске историје, чиме се високо вреднују лик и дело светитеља и државника. Досадашња истраживања Светога Саве обележавају „*залеђе, а не слика*“ (А. М.) Светог Саве и смело постављање хипотеза и рационалистичко довијање, чиме је изречена озбиљна критика резултата.

Његова критика лика и дела Светог Саве, настала уважавањем тих критичких начела, најбоље се огледа у следећем критичком примеру као огледном вредносном суду о Савином *Житију Светог Симеона* у композиционом, структурном, и језичком смислу: „То је један од најбољих средњовековних списа. По осећајности приказивања, трезвености разлагања по свом смислу за тачност описаних чињеница њему је тешко наћи такмаца у тадашњој књижевности уопште.“⁴⁰

Радојчић је на крају схватао смисао дела и карактер писца и делатника Светога Саве као практични дух и он се огледа у исказу оба његова биографа, и Доментијана и Теодосија, како мудро примећује Костић Тмушић: „*Иди на дело* (Теодосије 135, Доментијан, другачије 226)“.⁴¹ Реч је, у сваком погледу, о великој стваралачкој и методолошкој девизи српских хагиографа.

У исцрпном *прегледу и пресеку* научне мисли о Светом Сави као основама српске средњовековне књижевности има и нужних понављања. За наше финално разумевање и тумачење битна су два хоризонта његове личности и дела из угла теолога Јустина Поповића Светог Јустина Ћелијски (1894–1979), новоканонизованог српског светитеља, архимандрита манастира Ћелије, доктора теологије, професора Београдског универзитета и духовника и Николаја Велимировић (1881–1956), епископа Српске православне цркве, хришћанског теолога и националистичког идеолога.

Поповић полази од идеје да расправа о Светом Сави, налази наша историчарка старе књижевности, показује да је „теже писати о историји личности у односу на писање о историји догађаја“.⁴² Светог Саву види и описује као „христоносца у историји српског рода“, сматра га „бесмртним владарем српскога народа“ и великог у свему. Он апсолутно оспорава рад историчара књижевности или писаца као критичара: Станојевића, Гавриловића, Црњанског и других, јер дају „мртву схему личности и рада Светога Саве“⁴³ и сликају Растка и Саву „без Христа“.

Као и Поповић, и Велимировић посматра лик и дело светитеља у књизи *Живот Светога Саве* из *религијске перспективе* и велича опредељење за царство небеско а не царство земаљско – дакле, оно заветно опредељење које ће следити и свети кнез Лазар. Потенцира и идеју лепоте, неимарства и стварања, које одређују Савино креативно биће, што илуструје исказ који сабира историјске чињенице на којима је заснована свест о светитељу као *христољубивој, човекољубивој и родољубивој души*. То су знаци Савине мудрости и практичног духа и ума именовани у једном ауторовом тексту. Савина душа и

³⁹ Исто, 124.

⁴⁰ Радојчић 1935, 27.

⁴¹ Костић Тмушић 2023, 108.

⁴² Исто, 111.

⁴³ Исто, 112.

молитвени ум су схватали „љубав и жртву кроз Господа Исуса Христа“ и своју отаџбину видели у Светој Гори:

„Његове су жеље биле управљене ка стварању, његов цео пут живота био је стварање и зидање. Он је зидао цркве и манастире, зидао школе и болнице, зидао државу, зидао душу народну.“⁴⁴

И коначно, *тачку гледишта и хоризонт* на којем Велимировић види Светог Саву довољно одређује исказ да су „српску државу основали свеци“: Свети Симеон, Свети Сава, Стефан Првовенчани, а да је Свети Сава био „као једна суза у којој се огледа небо“ и човек који је учинио за српски народ „не нешто него све.“⁴⁵ Он зато одређује седам тема свим критичарима и историчарима који желе да пишу о Светом Сави: Савина црква, Савина држава, Савина просвета, Савина војска, (народна одбрана), Савино домаће огњиште (породица и задруга), Савина уметност и Савин манастир.

Нова тумачења лика и дела Светог Саве у XXI веку

После прегледа критике првих пет деценија научне мисли о Светом Сави у којима су означене основне теме и проблеми и постављени темељи, на неколико научних дела из нашег века указујемо на путеве којим та наука иде данас. Наспрам *пресека садржаја* прилога које је тумачила Костић Тмушић а у којима доминира трагање за чињеницама и интерпретација (која углавном идентификује теме, проблеме и апорије) нове историје књижевности, монографије и прилози показују промену парадигме и методологије тумачења дела најзначајније српске личности и у духовној и у практичној равни. Прецизно речено: у свима се, од откривања чињеница и идентификације феномена Савине мисли и дела, прелази на тумачења примерена достигнућима не само науке о књижевности или историје.

На неколико примера из тумачења и разумевања лика и дела Светог Саве у прошлом и овом веку, на крају рада, желимо да видимо у ком правцу и шта доноси ново читање. Неке књижевне историчаре и историје српске књижевности смо већ навели, показујући дубљи однос од онога што су били научни налази у првих пет деценија. У тим тумачењима поменути су *трагови од старине* као факта за разумевање и целине старе књижевности и суштине мисије и визије Светога Саве.

Полазимо зато од *Историје српске књижевности* Јована Деретића, водећег историчара српске књижевности, и истичемо чињеницу да је он у процесу и поступку реконструкције *трагова од старине* у народним песмама, слично процесу реконструкције лика и дела у житијима и старој књижевности или народним причама и легендама, видео да је Свети Сава у усменој књижевности заменио врховног словенског Бога; да свеци из народне поезије једва имају ишта заједничког са хришћанским свецима и да су у тим траговима од старине историјске чињенице и јунаци непоуздани. Историја је у њима потонула у легенду, што илуструје присуство црног Арапина с којим се туку српски јунаци, најчешће Марко Краљевић.

Деретићева продубљена анализа историјских и књижевних тема (јунака, бојева, историјских личности и веза међу народима, кружења мотива и других) у епским народним песмама као епска слика света, а дуго се сматрало да је српска епика „прва и

⁴⁴ Велимировић 2013, 184.

⁴⁵ Костић Тмушић 2023, 121.

последња реч лепоте, еванђеље лепоте⁴⁶, афирмише историчара књижевности и критичара од поверења који аналитички, и другачије, и потпуније, сагледава књижевне теме и историјске догађаје. Његова критика омогућује, и то је њена примарна друштвена улога, да Срби тачно уоче *разлику између историјског и поетског* и да се понашају примерено сазнањима на која их упућује књижевна критика. А критичка свест учи да постоји разлика између *историјског* Светог Саве и Марка Краљевића и *епског* Свете Саве и Марка Краљевића.

До новије књижевности делатност појединаца одвијала се на релацији: *домаћа књижевност – страна култура*, и на то смо већ указали. Касније су усамљени појединци били носиоци нових идеја и културних програма чије је усвајање доводило до великих промена у књижевности и култури. „Персонално начело је мотор историје српске књижевности. Оно потискује у други план начело борбе и смене књижевних стилова, које, особито у новијим временима, представља окосницу књижевног развика.“⁴⁷ Били су то усамљени прегаоци и они чине спецификум српске књижевности. Свети Сава је први пример тог персоналног начела јер је српску културу и књижевност усмерио ка византијском узору. Без Доситеја српског просветитељства не би било. Без Вукове реформе српска књижевност и култура би отишле у другом смеру. И они као темељне личности наше културе и књижевности потврђују исто персонално начело. То је оно што открива Деретић, истичући покретачку снагу *персоналног начела* у српској историји и историји културе на чијем почетку стоји управо Свети Сава. Модерна српска књижевност настала је на темељу универзалних европских вредности и по начелу *утицаја, додира, укрштаја и прожимања* обрадила је и обновила српску традицију као основну вредност и идентитет који је, показује преглед критике, засновао Свети Сава.

Налаз показује, не само поводом Светог Саве, колико је стара српска књижевност као део културе сложена и постаје услов разумевања националног бића, историје и идентитета, односно *културног обрасца и обрасца културе*, о чему говоре млађи истраживачи, којима припада Јана М. Алексић и она на нов начин истражује улогу Светог Саве у стварању српског културног обрасца и осветљава једно од кључних поља за разумевања чињенице као суштине: зашто и како његов дух и дело трају и данас? Полазећи од утврђивања разлике између појмова *образац културе* и *културни образац* и природе *културе памћења*, она усложњава питање и доказује да се „духовна и културна исходишта Савиног подухвата институционализације културне самосвести народа и установљивања српског културног обрасца“ може разумети тек ако се схвати и *разлика* између „историософског и социолошког разлучења домена цивилизације и културе, духовно-историјске анализе дефиниције просветитељства, а потом и сагледавања транскултуралности Савине личности као подлоге за конституисање српског културног обрасца“.⁴⁸ Аналитички чин усмерила је на показивање и откривање *везе и односа* Светог Саве и светосавља, па закључује да „за промишљање српског културног обрасца данас незаобилазно је сагледавање утицаја личности и дела Светог Саве на његов садржај и смисао.“⁴⁹

Суштину новог приступа, продора и домета, остављајући по страни лезеу других питања у овој сложеној студији, илуструјемо и односом истраживача према разумевању *процеса* који су се у време Саве Немањића одвијали у српској култури. Њено је критичко становиште да је важно увек имати на уму *еманципаторски карактер саме културе*. Она прихвата научна открића која културу разумеју као „универзални феномен“, чињеницу да „сећањем на своју историју и предочавањем фундирајућих фигура сећања,

⁴⁶ Скерлић 1958, 118.

⁴⁷ Деретић 2002, 335.

⁴⁸ Алексић 2019, 169.

⁴⁹ Исто.

група се потврђује у свом идентитету“ и сазнање да „памћење не реконструише само прошлост, оно промишља и искуство садашњости и будућности.“ Једном речи, у критици нашег века инсистира се на новом *умећу памћења* управо зато што *култура сећања* има практичне разлоге. Одатле и следи суштински закључак као афирмација нових методолошких приступа основној теми српске културе:

„Култом Светог Саве усвајамо методологију установљавања институција културе и уређења историјске егзистенције, истовремено, учимо се вештини ослушкивања актуалних цивилизацијских и политичких токова како бисмо их надишли и трансцендирали, као појединци и као део колектива, у културу.“⁵⁰

Нову слику Светог Саве компаратистички и мултидисциплинарно, прожимајући књижевну и критичку причу са представом лика и дела Савиног у литератури, критици и житијима и слику на фрескама у краткој и садржајној студији пружа и Малиша Стојановић. Он обухвата и митски и историјски слој „приче“ и проширује научне мисли о великој личности српске културе. Дух млађих истраживача се, на пример, окреће и практичном значају Савиног дела, па зато апострофирамо закључак:

„Сава је дао живописати многе фреске у Студеници и Милешеви које ће историцизирано приказивати сцене из живота Симеона Немање. У Студеници ће се појавити сцена одласка Симеона Немање у Свету Гору. У композицији се налазе и његови синови Вукан и Стефан.“⁵¹

Пример новог тумачења и разумевања Светог Саве представља прегледни рад Ђура Бодрожића који припада српској политичкој мисли. Аутор полази од познатих чињеница да је „Свети Сава средишња личност српске историје“ и да су у томе сагласни „учена историја и народна традиција“, јер у личности „српског светитеља подудариле су се историја и легенда“. Посматрајући у историјском контексту Немању и Саву, он вредносним судом доказује да своје „историјско време Срби рачунају од Стефана Немање“ а да је највећи практични и политички допринос Светог Саве „аутокефална црква“, јер је по томе „постао и творац српске нације“. У културолошком смислу апострофира чињеницу да Савино дело стоји „на почетку српске књижевности и српске културе“ и да је зато успона на њега обједињавала „српски народ кроз читаву историју“.⁵²

Одређујући место и улогу светитеља у историји и култури заједно са оцем Немањом, Бодрожић се заправо наслања на *идеју о моделу културе и културном обрасцу*, односно на *идеју о култури сећања*, како је те теме и проблеме осветлила и Јана Алексић, и на тај начин директно програмски показује зашто се српска научна мисао и данас, изнова, мора бавити личношћу и делом својих светитеља.

Остављајући по страни остале налазе аутора, апострофирамо, разложно и сажето казане, уводне судове из којих извире нова природа ове студије, која разматра *везу и однос* државе и цркве као *идеју симфонију* (а), *везу и однос* политичке идеологије и православне опредељености као темељ државе и народа и византијски утицај који ће Србе трајно одредити (б) и феномен легенде о Светом Сави, које ће ширити и одржавати његов култ

⁵⁰ Алексић 2019, 188.

⁵¹ Стојановић 2004, 19–20.

⁵² Бодрожић 2023, 221.

„и светородне лозе Немањића“ (в) и тако без потврде у историјским изворима постати „основа народног памћења, окосница идентитета.“⁵³

У завршним разматрањима дајемо скицу Годишњака за светосавску културу у Црној Гори *Светосавски зборник I* с почетка XXI века, чиме указујемо и континуитет раста научне мисли о Светоме Сави изван граница Србије. Импресионира садржај зборника као пројекта којим се Срби достојно одужују Светом Сави, почев од уводника Богољуба Шијаковића (1955), православног теолога, филозофа и бившег министар вера у Влади Србије, „О Светом Сави и Светосављу“, у којем су, у концентрованој форми, дате све релевантне историјске чињенице као основа за разумевање и његове величине и трајања у српскоме духу током осам векова.⁵⁴ Свих шест делова зборника под насловима: I „Свети Сава – живо предање“, II „О култу и православље Светог Саве у Црној Гори“, III „Обнова светосавских академија у Црној Гори 1992–2010.“, IV „Светосавске академије у Црној Гори 2011“, V „Бесједе“ и VI „Свети Сава и светосавље у огледалу науке“ указују на нову перспективу тумачења и нову слику о Светом Сави: о почецима светосавских прослава у школама и обнови светосавских академија у последње три деценије у свим општинама у Црној Гори којима се чува „вјечити спомен Светог Саве“ (епископ Јоаникије Мићковић), о источнику православне вере о којем је изграђен култ, о *вези и односу* Црне Горе и Саве као „светионику југа“ (Амфилохије Радовић) и Црној Гори као „очевини Светог Саве“ (Матија Бећковић) итд.

Домете зборника и његове вредности илуструјемо следећим идејама. Уводна припада приређивачу, објашњава зашто се Светом Сави кличе с љубављу и гласи:

„Светосавље изражава хришћанску природу душе и духа српског народа, сусрет наше народне душе са Христом: благодарећи Светом Сави православно хришћанство је постало својина и одлика читавог осветосављеног народа“.⁵⁵

Друга припада Амфилохију Радовићу (1938–2020), митрополиту црногорско приморском, духовнику који је повратио снагу вере међу Србима и она осветљава универзални дух личности и вредност дела Светог Саве:

„Постоје личности значајне за своје вријеме и за свој крај, за народ у коме су рођене. Постоје и оне које су значајне за своје мјесто и за свој

⁵³ Исто, 235.

⁵⁴ Ево Шијаковићевог бисерног низа значајних датума и догађаја: „Свети Сава се прославља већ од XIII вијека, а *Савиндан* је записан у *Минеју* Божицара Вуковића штампаном у Млечима 1536–1538. Први српски календар са светитељима из *Србљака*, и Светим Савом, сачињен је у Аустрији 1771. Светитељ је прослављен 1806. у Араду у породичној цркви Саве Текелије. Свети Сава је заштитник Велике школе од оснивања 1808. у Београду, као и Матице српске од оснивања 1826. у Пешти. На Савиндан 1810. положио је Саво Вуковић темељац за новосадску Гимназију, Светитељ је патрон-школског фонда који су Срби основали у Земуну 1812, а прослављен је 1839. у школској згради у Сегедину. Најстарије сачувано свједочанство о Светом Сави као *школској слави* је из 1734. (у једном уџбенику за Српсколатинску школу у Сремским Карловцима). Кнез Милош око 1823. наређује да се Свети Сава светкује у школама (од 1827. сви га у Кнежевини прослављају), а 1840. званично је проглашен за школског патрона у Кнежевини Србији. Православна општина у Трсту прославља Светога Саву 1849. У Новом Саду први пут као школска слава Свети Сава је прослављен 1854, на Цетињу 1856, а у Карловачкој гимназији 1860.“ Шијаковић 2012, 7.

⁵⁵ Шијаковић 2011, 8.

народ, не само у времену у коме живе него и за сва времена [...]. Међу ове последње спада и Свети Сава.⁵⁶

Трећа је идеја великог песника и ретора, Матије Бећковића (1939), који је и опевао Светог Саву, – човека чијим су именом обележени многи српски топоними Савине стопе, Савин извор, Савин кук, Савин врх, Савин лакат, – тиче се његове везе и *односа према оцу и уметничке надарености*. Он полази од Савине мисли о оцу да *Дим је живот наш, пара, земља и прах, замало се јавља и брзо нестаје* и да је Сава „одредио крст којим се крстимо, језик којим говоримо, писмо којим пишемо, пут којим идемо.”⁵⁷

И најзад, сједињујући теоријско и практично, опште и конкретно, наводимо и мисли хагиографа Теодосија којима је Јован Делић отворио беседу која даје прве животне и уметничке портрете Саве и Немање и тиме објашњава зашто њихов пут следимо у новим миленијуму:

„О, двојице, Богом изабрана, свети и дивни, богоносни и свеблажени оци, Симеоне и Саво, како сада заједно стојите пред Тројицом, и чијом сте светлошћу свето обасјани, погледајте од њих озго на нас, не заборавите људи својих, добро се старајући о нама, не сећајте се злоба којима гневљасмо Бога, не срамотите се наших нечистота којима му грешисмо и због којих стојимо далеко од Њега, него као чедољубиви очеви, омивши нас до њих покајањем, присвојте нас к Њему чисте, и увек нам, просећи од Њега, дајите благе дарове. Спасевајте молитвама од најезде безбожника и свакога ожалашћења.”⁵⁸

Дакле, *преглед и пресек* научне мисли о делу Светог Саве показује да у првих пет деценија, како представља Костић Тмушић, налазимо значајан допринос истраживача у томе што су Савина дела сабрана и преведена на српски језик. У процесу осветљавања доминира дескриптивна метода и означене су и основне вредности и значај његове личности.

Пет примера који припадају модерној српској науци из више области говори о томе да се научна мисао продубљује и да се Сава посматра у светлу нових свеукупних научних достигнућа из свих наука које су услов његовог разумевања и тумачења.

Заједничко у налазима свих, и научника, и писаца, и културолога, и историчара и политичара јесте чињеница да, свему упркос, пут и слава Савина, као и његово дело у времену траје већ осам векова. Одговор на то даје Савин практични ум који су сагледали његови биографи Доментијан и Теодосије, који је написао кратку и суштинску девизу: *Иди на дело!* И он је то учинио. Или, како је као богослов, близак му по сродству духа, записао Григорије Божовић, траје и одолева зато што:

*Сава је био велик за живота.
Такав је остао и после смрти.*

⁵⁶ Радовић 2011, 87.

⁵⁷ Бећковић 2011, 99.

⁵⁸ Делић 2011, 135.

Литература

Алексић, Јана (2019): „Свети Сава и српски културни образац“. У: *Црквене студије*, бр. 16. Ниш: Центар за црквене студије – Универзитет у Нишу – Центар за византијско словенске студије – Међународни центар за православне студије, 169–189.

Бећковић, Матија (2011): „Црна Гора је очевина Светог Саве“. У: *Светосавски зборник 1*. Цетиње: Митрополија црногорско-приморска, Никшић: Епархија будимљанско-никшићка, Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 98–101.

Бодрожих, Ђуро (2023): „О националном раду Светог Саве“. У: *Српска политичка мисао*, бр. 4. Београд: Институт за политичке студије.

Бојовић, Драгиша (2020): „Изузетна студија Григорија Божовића о Светом Сави“. У: Григорије Божовић. Сава Немањић – први архиепископ и просветитељ Србије. Ниш: Међународни центар за православне студије. 5–27.

Бојовић, Драгиша (2022): *Свети Сава у српској књижевности и култури*. Београд: Службени гласник.

Велимировић, Николај (2013): *Свети Сава*. Приредио протојереј-ставрофор др Велибор Џомић. Београд: Штампарија Макарије – Подгорица: Октоих.

Грчић, Јован (1096): *Историја српске књижевности*. Нови Сад: Српска књижара и штампарија браће М. Поповића.

Делић, Јован (2011): „О двојице, Богом изабрана“. У: *Светосавски зборник 1*. Цетиње: Митрополија црногорско-приморска, Никшић: Епархија будимљанско-никшићка, Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 135–141.

Деретић, Јован (2002): *Историја српске књижевности*. Београд: Просвета.

Jagić, Vatroslav (1867): *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*. Zagreb: Štamparija Dragutina Albrechta.

Кашанин, Милан (1975): *Српска књижевност у средњем веку*. Београд: Просвета.

Костић Тмушић, Александра (2023): *Научна мисао о Светом Сави (1895–1945)*. Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици; Ниш: Међународни центар за православне студије.

Митић, Кристина (2019): „Свети Сава Кара-Ђорђејна времена (Опет о Вишњићевим варијантама о свецу)“. У: *Црквене студије*, бр. 16/1. Ниш: Центар за црквене студије – Универзитет у Нишу – Центар за византијско словенске студије – Међународни центар за православне студије, 555–573.

Мумовић, Ана (2021): *Преглед историја српске књижевности*. Лепосавић: Институт за српску културу – Приштина/Лепосавић.

Поповић, Павле (1999): *Преглед српске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Поповић, Павле (2001): *Сабрана дела. Књ. II*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Радојчић, Никола (1935): „Свети Сава“. У: *Годишњица Николе Чупића*, књ. XLIV, Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 6–49.

Радовић, Амфилохије (2011): „Светионик словенског југа – Свети Сава и Црна Гора“. У: *Светосавски зборник 1*. Цетиње: Митрополија црногорско-приморска, Никшић: Епархија будимљанско-никшићка, Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 87–89.

Skerlić, Jovan (1958): „Dogmatička i impresionistička kritika“. У: Zoran Mišić. *Antologija srpske književne kritike*. Nolit, Beograd, 1957, 113–128.

Скерлић, Јован (1997): *Историја нове српске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Станојевић, Малиша (2004): „Свети Сава – Од историје до мита“. *Наслеђе*, бр. 1. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 17–22.

Црњански, Милош (2011): *Свети Сава*. Београд: Задужбина Милоша Црњанског – Политика – Клуб „Привредник“.

Шијаковић, Богољуб (2011): „О Светом Сави и Светосављу“. У: *Светосавски зборник 1*. Цетиње: Митрополија црногорско-приморска, Никшић: Епархија будимљанско-никшићка, Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 7–8.

**AN OVERVIEW OF THE FOUNDATIONS OF SCIENTIFIC THOUGHT
AND CRITICISM OF OLD SERBIAN LITERATURE
(A CONTRIBUTION TO THE INTERPRETATION
OF THE IMAGE AND WORKS OF SAINT SAVA)**

In the first part of the paper, we give an overview and cross-section of scientific thought about Saint Sava in the light of the first five decades of Serbian literary criticism and literary history, which refers to the whole of old Serbian literature in the interpretation of Aleksandra Kostić Tmušić's monograph.

In the second part, as a new contribution to the interpretation of the character and works of Saint Sava, in the light of Jovan Deretić's *History of Serbian Literature*, a scientific collection and several works by younger researchers, we show a deeper multidisciplinary approach to the Serbian science of the personality and works of Saint Sava in the new millennium.

Common in the findings of all scientists, writers, cultural experts, historians and politicians is the fact that Sava's path and glory are winding and have ups and downs, but his work lasts and has stood the test of time for eight centuries.

The answer to the question of why this is so is provided by Sava's practical mind, which was observed by his first biographers, Domentian and Theodosius, and therefore wrote a short and essential motto: Go to work! And he did it: He was great during his life and remained so even after his death, as Grigorije Božović said. close to him in spirit.